

ORALBEK A.

M.O. Avezov nomidagi Adabiyot va san'at institutining ilmiy xodimi¹

QOZOQ SHOIRLARI OQIT ULIMJIULI VA ABDIGALI SARIYEVNING ASARLARIDA DINIY-MA'RIFIY YO'NALISH KAZAK ŞAIRLERİ AKIT ÜLİMJIULI İLE ABDİGALİ SARIYEV'İN ESERLERİNDE DİNİ-EĞİTİCİ YÖNELİM

ÖZ: Kazak şiirinde dinî-eğitici yönelimi incelerken, özel bir önem verilmesi gereken manevi miraslar arasında XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında yaşamış şairlerin bıraktığı edebî mirasların da olduğu görülmektedir. Bu şairlerin eserleri, o dönemdeki dinî ve eğitici fikirleri anlatmanın yanı sıra, millî bilinci uyandırmaya ve manevi değerleri canlandırmaya yönelmiştir. Onların yapıtları, Kazak toplumunun kültürel ve manevi gelişiminin önemli aşamalarını belirlemiş ve millî düşüncenin oluşumuna büyük katkılar sağlamıştır. O dönemin şairlerinin şiiri, İslami dünya görüşünü yaymakta ve dinî değerleri sanatsal bir dille aktarmanın seçkin bir örneğini sunmaktadır. Aynı zamanda onların eserleri, eğitici düşünceleri geliştirme özelliği ile öne çıkar; bu yolla şairler, Kazak halkının eğitime ve bilime olan ilgisini artırarak toplumsal ve kültürel değişimlerin ön koşullarını oluşturmada önemli bir rol oynamışlardır. Bu bağlamda, Akıt Ülimjiuli (1868-1940) ve Abdilgali Sariyev (1901-1964) gibi şairlerin eserleri, Kazak manevi hayatının oluşumundaki önemli aşamaları kapsamış, halkın dinî dünya görüşü ve ahlaki değerlerini güçlendirmeye odaklanmıştır. Milli manevi mirasın ayrılmaz bir parçası haline gelen bu eserler, Kazak kültüründe dinî-eğitici yönelimin oluşumuna önemli katkılar sunmuştur. Şairlerin eserlerinin en temel özelliği, İslami dünya görüşüne dayanan eğitici içeriklerini derinlemesine işlemeleridir. Bu eserler, her bireye hayattaki hedeflerin temelini Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu anlatmaya çalışmış, insanları riyakârlık, gösteriş, kibir ve bencillikten uzak durmaya davet etmiştir. Şairlerin eserleri, insanın karakterini İslam'ın ideallerine uygun şekilde geliştirmeyi ve kemale ulaşma çabasını teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

İslami dünya görüşü bağlamında, Akıt Ülimjiuli'nün eserleri, tarikat yolunun öğretilerini özümseyen, bireyin kendini tanımasını ve manevi arınmaya yönelmesini amaçlayan bir öğreti olarak öne çıkar. Akıt'ın eserleri sadece dinî bir vaaz niteliğinde değil, aynı zamanda insanı mükemmelliğe ulaştıran bir eğitim aracı işlevi görmüştür. Şairin çalışmalarında, onun manevi arayışları ve içsel temizliğe yönelik çabaları açıkça görülmektedir. Abdilgali Sariyev'in eserlerinin içeriğinde ise bireyin manevi değerler aracılığıyla kendini yenilemesi ve güzel ahlak geliştirmesi fikri ağır basmaktadır. Özellikle şiirlerinde, insanın yaratıcıdan gelen erdemli özellikleri öne çıkarılarak yüceltilmiştir.

Giriş

Geleneksel Kazak Müslümanlığı, dünya görüşü açısından tasavvuf felsefesine dayanırken takip edilen yolun İmam Azam Ebu Hanife mezhebi olduğunu söyleyebiliriz. Bunların her birinin

¹ ORCID: 10000-0002-0600-7006

Ora-10@mail.ru

insanlık tarihinin eski dönemlerinden kök salan kaynakları vardır. Örneğin, tasavvufun dünya görüşüne ait unsurlar, İslam öncesi dönemlerde de mevcuttu. Buna, Filozof Platon'un sezgi ve soyut düşünceyle ilgili fikirlerini örnek olarak verebiliriz. Aynı şekilde, İmam Azam Ebu Hanife mezhebi, Kazak anlayışına yerleşmeden önce pek çok aşamadan geçerek olgunlaşmıştır. İslam dinini bütüncül bir forma kavuşturma yolunda Kur'an ilmini uzmanlıkla tefsir ederek temel bir ilim hâline getiren "Beyzavi ve Razi gibi müfessir âlimler; hadis ilminde mihenk taşı olan İmam Buhari ve İmam Tirmizi gibi büyük âlimler; akaid inanç esasları ilminin temellerini atan Maturidi ve Eş'ari gibi imamlar; şeriat ilmini sistemleştiren Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve Merginani gibi fıkıh âlimleri; tasavvuf ve ruhaniyet ilminin zirvesinde yer alan Yusuf Hamedani ve Hoca Ahmet Yesevi gibi veliler, Kur'an ve Sünneti esas alarak İslam dinini bütünlüklü bir şekilde sistematik hâle getirmiştir" [1]. Bu âlimlerin oluşturduğu ilim, Kazak bozkırlarında yayılan Müslümanlığın temelini oluşturmuş ve X. ile XX. yüzyıllar arasını kapsayan dinî-eğitici düşüncenin de başlangıç kaynağı hâline gelmiştir. Dolayısıyla, adı geçen dinî-eğitici şahsiyetlerin, dinî bakış açısı açısından bu bilginlerin ilimleriyle donandığını, İmam Azam Ebu Hanife'nin mezhebini takip ettiklerini, öğrenci yetiştirmede ve eğitim-öğretimde Hoca Ahmet Yesevi'nin yolunu izlediklerini ve dönemlerinin düşünürleri ile dinî-eğitici öğretmenleri olduklarını söylemek yanlış olmaz.

Dinî-eğitici akım, tüm Doğu'da ve Orta Asya ülkelerinde geniş bir şekilde yerleşmiş olup bu derin tarihe sahip akımın Kazak halkının geçmişi ve bugünü açısından büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Aslında, Kazak halkının Ekim Devrimi'ne kadar süren kabilevi-patriyarkal ve feodal toplum yapısının ardından Bolşevik sistemine ve Sovyet politikasına başlarda direnç göstermesinin temel nedenlerinden biri, toplumda sağlam bir şekilde yer etmiş olan İslam dininin prensipleri ve buna dayalı dinî-eğitici akımın etkisidir. XX. yüzyılın başlarında Kazak topraklarında yayılan ulusal kurtuluş hareketlerinin liderlerinin arasında din adamlarının bulunması bir tesadüf değildir.

Dinî-eğitici akımın önde gelen temsilcileri arasında Makış Kaltayev, Ebubekir (Kerderi) Şokanov, Nurjan Nauşabayev, Akıt Ülimjiuli, Abdigali Sariyev gibi isimler sayılabilir. Bu bağlamda, Akıt Ülimjiuli ve Abdigali Sariyev'in eserlerine odaklanmak yerinde olacaktır.

1. Akıt Ülimjiuli: Eserleri ve Dini-Eğitici Eğilimi

Akıt Hacı'nın hayatı ve eserlerine dair ilk bilgilere, 1898 yılında Rus Türkolog N. Katonov'un "Deyatel" dergisinde Akıt'ın eserleri hakkında yayımladığı ilk özel makalede rastlanmaktadır [2]. Akıt Ülimjiuli, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında yaşamış, Altay ve Kobda bölgesi Kazakları arasında dindarlığıyla tanınmış ve eserleriyle kalıcı bir iz bırakmış, seçkin bir şairdir. O, ünlü bir Kazak şairi, dinî lider ve halk eğitimcisidir.

Akıt'ın kökeni, Abak Kerey'in on iki boyundan biri olan Molkı kabilesine dayanmaktadır. Babası Ülimji ve annesi Jibek, sade köylü insanlardır. Bu dönem, Altay'ın ayrı bir bölge olarak doğrudan Pekin'e bağlı olduğu ve Mançurya'daki Çing yönetimi altında bulunduğu bir zamandı. XIX. yüzyılda Kazaklar, Çin ve Mançurya gibi yabancı milletler ve farklı inanç mensuplarının hüküm sürdüğü bir ortamda yaşamaktaydı. Bu toplumsal ortama karışıp asimile olmamak için ulusal kimliklerini, dillerini, dinlerini ve geleneksel kültürlerini koruma yollarını aradılar. Bunun temel çözümünün eğitim ve aydınlanmayı geliştirmek olduğunu fark ettiler. Bu eğitim sürecine dinî eğitimle başladılar. Böylece, Şıncan bölgesindeki Kazaklar, eğitim sistemlerini ve eğitim işini ilk olarak dinî eğitimle başlatmıştır [3].

Tarihçi ve bilim insanı Kabimolla Manjibayev'in "Қазақ оқу-ағарту тарихынан қысқаша деректер" (Kazak Eğitim Tarihinden Kısa Bilgiler) adlı eserinde şu bilgi yer alır: "Doğu Türkistan'daki Kazakların yaşadığı bölgelerde medreseli camiler, XIX. yüzyılın ikinci yarısının sonlarından itibaren inşa edilmeye başlanmıştır. Buna Altay'ın Sary Terek bölgesinde 1870 yılında

inşa edilen “Jota Hoca” medresesi örnek verilebilir. Ayrıca, 1920 yılında İli ilçesinde “Toğjan” medresesi inşa edilmiştir” [4].

Akıt, Doğu Türkistan’daki Altay bölgesinin Köktöğay ilçesinde, yoksul bir ailede doğmuştur. Küçüklüğünden itibaren köyün mollasından ders almış, ardından Buhara medresesinde eğitim görerek Arap ve Fars dillerini, şeriat ve tecvit derslerini öğrenmiştir. 1908 yılında Altay ve Kobda bölgelerinden oluşan hacı kfilesinin tercümanı olarak Mekke’ye hacca gitmiştir. 1910 yılında memleketine döndükten sonra, Sarytoğay köyünde cami inşa ettirip, medrese açarak öğretmenlik yapmıştır. 24 Aralık 1939’da, Şing Şi Say yönetimi, Akıt Ülimjiulı’yi halkı birleştirme, yerel sömürgecilere karşı halkı savunma ve ulusun uyanıp bağımsız bir devlet olmasına yönelik propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklamış ve onun inşa ettiği camileri yıkmıştır.

Akıt Ülimjiulı’nın en önemli şiirlerinden biri “Жиырма тоғыз қарип өлеңі” (Yirmi Dokuz Harf Şiiridir). Bu şiir ilk başta “Әліпби өлеңі” (Alfabe Şiiri) olarak adlandırılmış ve Arap harflerini tanımak, hafızaya kazandırmak ve kolay öğrenilmesini sağlamak amacıyla yazılmıştır. Bu şiir, 1926 yılında Delun’da yazılmıştır. Akıt, 1890 yılında 22 yaşından itibaren, 1910 yılına kadar, yani 42 yaşına kadar Moğolistan’ın Kobda bölgesinin Delun ilçesinde görev yapmıştır. Layık Hacı, Bardam Ükirday köylerinde okul açarak çocuklara eğitim vermiştir. Ayrıca, Juangan Gung ve diğer Kerey beylerine danışmanlık yapmıştır [5, s. 39]. Akıt’ın edebî gelişim dönemi bu süreçten itibaren başlamaktadır.

Akıt Hacı, bu şiiri yazma amacını şu şekilde açıklamaktadır:

Yaradan’ın bizlere hediyesi,
Peygamber Muhammed Arap idi,
Kur’an dili, arasan sorusu da,
Arap dilinde olacağı belli idi.
Bunun için Arap dilinin harflerini
Halkım tanısin, bilsin diye yazmaya çalıştım.

Akıt Ülimjiulı’nın eserlerinin içeriği, tam olarak dinî ve öğreti tarzında olduğunu göz önünde bulundurursak, bu durum dönemin Kazak toplumunda oluşan dinî ve siyasi atmosferle de doğrudan ilişkilidir. XX. yüzyılın başlarında sadece Kazaklar arasında değil, tüm Türk dünyasında Ceditçilik akımının etkisiyle ulusal bilinç ve farkındalık artmaya başlamıştır. Akıt Hacı’nın dinî eğitimle ilgilenmesi de tam bu döneme rastlamaktadır.

Manevi değerlerin merkezi olan Akıt’ın Şakürtü’deki Ak Camisi yıkıldıktan sonra, Akıt Hacı’nın Arapçadan Kazakçaya çevrilen Kuran-ı Kerim nüshası ve tüm el yazmaları, zengin kitap koleksiyonu tamamen yakılır. Böylece, 1940 yılının Ağustos ayında Urumçi hapishanesinde, Şing Şi Say yönetimi, 72 yaşındaki yaşlı şair Akıt Ülimjiulı’nı acımasızca işkence ederek öldürür. Bu zulüm sonrası, Akıt’ın ailesi sürgün edilir, Akıt Ülimjiulı’nın çocukları eğitim alamaz ve çok zor bir dönemden geçerler. 16 yaşındaki Gazez Akıt oğlu, babası tutuklandıktan sonra, zaman zaman ağabeyi Kalman’dan fıkıh dersleri alır, fakat bu eğitim uzun sürmez. 25 yaşına gelmiş ve ailesini kurmuş olan Kalman, Şing Şi Say yönetimi tarafından tutuklanarak Urumçi hapishanesine gönderilir. Akıt’ın tüm çocukları okuryazar olmuştur. Bu yüzden Akıt Hacı’nın çocukları, babalarına atfedilen suçlarla suçlanmışlardır [5, s. 6].

1891-1914 yılları arasında St. Petersburg ve Kazan matbaalarından, Akıt Hacı’nın “Cihanşah”, “Ahiretbayan”, “Seypilmülük – Cemal” destanları, “Abiyat Gakidiya”, “Seyit Battal Gazi”, “İşan Mahmud” adlı kitapları birkaç kez yayımlanmıştır. Eserleri “Akıt Ülimjiulı Karımsakov Altayskiy” takma adıyla “Aykap” dergisinde de yayınlanmıştır. Akıt, şiirlerinde farklı ritimlerde nasihat, nazire ve hikmet türlerinde eserler kaleme almıştır. Düşünceyi ifade ederken Abay’ın tarzına yakın bir üslup kullanmıştır. Abay’ın şiirlerini örnek alarak, “Delailul-Gakiliya” (“Aklın Sonu”) şiirler külliyyatını yazmıştır. “İnsanın Yaşı”, “Asan Ata”, “Şincan Haritası”, “Kerey Soykutüğü”,

“Er Janibek”, “Altay” gibi eserleri halk arasında geniş bir şekilde yayılmıştır. Şair Akıt Ülimjiulı Karımsakov’dan başlayarak 30’dan fazla halk şairinin eserleri toplanmış, incelenmiş ve halkın hizmetine sunulmuştur. O, eserlerinde Kazakların düşünür eğitimcileri olan Abay, İbrahim, Şohan gibi bilim, eğitim, sanat, ahlak ve geleneksel kültürün olumlu örneklerini tanıtmaktadır.

“Bizden önce de yaşamıştır çok şair,
Onlardan biri Kunanbay oğlu Abay’dır.
Onlardan daha iyi olmasam da,

Yamayarak azıcık söz yazayım ben de bir”, diyerek ulu Abay’ı kendine hoca olarak görmüş ve ata yurdundan uzaklaşan halkına Abay’ı tanıtmış ve halkını birliğe davet etmiştir [6, s. 18].

Akıt Ülimjiulı’nın eserleri, tür açısından da çeşitlidir: kaside, şiir, kıssa, destan ve nazım biçimlerinde yazılmış, ayrıca tema ve içerik olarak geniş bir yelpazeye sahiptir. Onun “Smağul’un Kıssası”, “Muhammed-Hanafî”, “Kesik Kollu Gelin”, “Cihanşah Tamuzşahoğlu”, “Ali ve Derya”, “Malike’nin Yüz Bulmacası” gibi karmaşık epik dinî kıssaları vardır. Bunlar da ayrı bir incelemeyi gerektiren eserlerdir. Eserlerinin çoğu şiir olduğu için, onun şiirlerinde, yaşadığı toplumun çeşitli yönleri ele alınmıştır. Eğitici ve eleştirel tarzda yazdığı eserlerinin ana teması, belirli bir sosyal ortam, zaman ve çağın gereksinimlerine uygun insan kişiliği, yani onların çeşitli karakterleri, eylemleri, düşünceleri gibi önemli sorunlarla birlikte, o insan kişiliğini şekillendiren ya da hayvani bir duruma düşüren içsel ve dışsal faktörler de yer almaktadır. Bu bağlamda, eğitim ve öğretim, eğitim alma, dinî ve manevi değerler gibi çağın öne çıkan konularını da işlemiştir. Daha açık bir şekilde, farklı yaşam olaylarını şair, kendi duygusal durumu, düşünceleri, sevinç ve kederi, Hegel’in² deyişiyle “iç dünyasının sırlarını” şiir diliyle ve nazım biçimiyle aktarmaktadır. Şairin eserlerini değerlendirdiğimizde, görülen temel konu, eserlerinin sanatsal ve ideolojik birliğinde, sanatsal bütünlüğünde yatmaktadır. Zaman ve mekân boyutundaki gerçekleri hangi açıdan ele alırsa alsın, şair, kendi dünya görüşü ve ideolojisine göre tartar ve analiz eder. Yani “...iman, edep, utanma, vicdan, bereket ve birlik gibi konularda okura büyük öğütler veren mübarek sözlerle dizilen tespih gibi eserler” şeklinde tanımlanabilir [7, s. 3].

Şairin edebî eserlerinin ana yönü, dinî eğitimciliktir. Şairin eserleri türsel, biçimsel, problematik, içeriksel ve sanatsal-ideolojik açıdan tamamen buna uygundur. Şairin şiirinden örnek verelim:

Sonunu düşünen yiğit nerede?
Herkesin akli kendine.
Şeriat diyen bir insan yok,
Şu dönemde, günümüzde.
Zaman çok gürültülü,
Düşün halkım, bu nasıl oldu?
Şeriatla hareket eden,
Akıl artık sapıttı.
Nadan oluyoruz gitgide,
Yaklaşmıyoruz şeriata.
İman, İslam ve din,

Bid’at, Cennet’teki ışığın [7, s. 6]. O dönemin manevi olarak çöküşü, toplumun sosyal açıdan ayrışması, dinî inançların zayıflaması ve İslam dininin gereklerine sıkı sıkıya bağlı kalmamaktan, aynı zamanda iman eksikliğinden kaynaklandığını düşünmektedir. Bu nedenle, İslam dininin farzlarını, vaciplerini, şeriat yolunu tanıtarak, İslami değerleri halkın bilinçaltına yerleştirmeyi ve kendi şiirleriyle bu değerleri aşlamayı amaçlamaktadır. Bunlardan biri, “Kumay diye bir kuş

² Georgy Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) – Alman filozof Alman ıdealizminin en önemli isimlerinden biri ve hem analitik hem de kıtasal geleneklerde etkisi estetikten ontolojiye ve politikaya kadar modern felsefi konuların tümünü kapsayan Batı felsefesinin kurucularından biri olarak kabul edilir.

vardır” adlı didaktik kasidesidir. Şair, Kazak mitik dünya görüşündeki kumay kuşunu simgeleyerek, Allah’ın kudretli nur ve şefaatinin yüceltmektedir:

Baht konar insana,
Gölgesi düşerse yaklaşarak,
Gökteki kuş Kumay’dan.
Kumay diye bir kuş var,
Gökyüzündedir onun mekânı.
Malum değil insana,
Tam nerede olduğu.
Yılda bir kere yere yaklaşıp,
Gölgesini düşürür,
Gölgesi düşen insanoğlu,

Gerçek zenginliğe kavuşur [7, s. 8]. Şairin “Gökyüzündedir onun mekânı. Malum değil insana, Tam nerede olduğu.” şeklindeki Allah’ı tanımlama düşüncesi, Abay’ın³ “Yaratıcıyı anlamaya mahlûkatın akli yetmez” veya “Mekân veren, halk kılan O mekânsızdır” şeklindeki anlayışıyla paralellik göstermektedir. Bu yalnızca şiirsel bir uyum değil, dinî eğitim ve öğretimin ortak bir hedefidir: Allah’ı tanımada onun birliğini vurgulayan imanın şartı “Lâ ilahe illallah – Allah’tan başka yaratıcı yok” [8, s. 18] şeklindeki kutsal sözdür ve Kur’an-ı Kerim’deki: “Lem yelid ve lem yulad, ve lem yekun lehu kufuvan ahad – doğmamış, doğurmamış, ona denk gelecek kimse yoktur” (Kur’an-ı Kerim, İhlas Suresi) ayetinde yer alan tevhit anlayışı, yani Allah’ın birliğini yücelten evrensel İslami inançtır. Şair, bu kasidesinde Yaratıcı’nın insanı yaratmadaki amacını, insanın bu dünyadaki görevini, ahiretteki sorumluluklarını, dünyadaki eylem ve davranışlarını, sonsuz hayata hazırlığı gibi dinî ve felsefî konuları şeriat perspektifinden analiz edip açıklar.

Akıt Ülimjiulı’nın dinî destanları, kahramanlık, yiğitlik, aşk, sevgi ve ders verme öğütlerini bir arada barındırmaktadır. Örneğin, “Seyfûlmalik”, “Cihan şah Tamuz Şah oğlu”, “Ali ve Derya” destanlarında kahramanlık ve aşk tasvir edilmiştir. Diğer yandan, dinî ders veren destanları arasında “Melike’nin Yüz Bulmacası”, “Kesik Kollu Gelin”, “Cehennemdeki Kadın” gibi eserler bulunmaktadır.

Ahlaki duygular her zaman doğuştan gelmez; bunlar, sosyal çevre aracılığıyla eğitim yoluyla şekillenir. Akıt Hacı Ülimjiulı, “Yiğidin Yedi Sınaması” adlı şiirinde, erdemli ve olgunlaşmamış bireyleri yedi farklı tipe ayırarak betimler. Burada, gencin akıllı, sabırlı, cahil, sabırsız, ikiyüzlü karakterleri gösterdiği gibi, onların çevreyle olan ilişkilerini de büyük bir ustalıkla tasvir etmektedir.

Dünyada yapılan her iyi ya da kötü işin, her helal ve haram amelin, sonsuz hayata geçişte bir hesabı vardır:

Münker ve Nekir melekleri,
Sorarlar insanın suçlarını,
Önünü ve ardını denetleyip,
Hazırlar ellerine gürzlerini.
Onlar düzenler aletlerini,
Kükreyerek bir ayı gibi,
İnsanın kötü huylarını,

Düzene sokarlar hepsini [7, s. 10]. Ona göre, insanın bu geçici dünyaya gelmesindeki temel amacı Yaratıcısını tanımak, O’nu tanıyabilmek aracılığıyla ise kendisini tanımadır. Dünyayı, çevresindeki doğayı, insanları, hayvanları ve diğer yaratıkları (on sekiz bin âlemi), yani tüm

³ Abay Kunanbayev (1845-1904) – öğretmen, şair, eğitimci, Kazak edebiyat dilinin kurucusu, filozof, müzisyen, çevirmen, siyaset adamı, İslam dinine dayanarak Rus ve Avrupa kültürüne yaklaşarak Kazak kültürünü güncellemeyi amaçlayan bir reformcu. Abay, şiirsel eserlerinde Kazak halkının sosyal, kamusal ve ahlaki sorunlarına odaklandı.

yaratılışı yaratan tek bir Yaratıcı olduğuna inanmak ve bu anlayışı bir düşünme sürecine tabi tutarak, ancak o zaman bu dünyadaki yaşamının anlamını kavrayabilir. İnsan bu noktada amacına ulaşır. Bunun için her insanın imanının tam olması gerekir. İman, Allah'ı tanımanın anahtarıdır, iman ise insan ahlakının temeli olarak kabul edilir. Şair, insanlık anlayışını İslami şeriatın haram ve helal kategorilerini karşılaştırarak açıklamaktadır. Haram eylemlerin tümü, onun bakış açısından, hayvani davranışlardır; helal eylemler ise insana özgü davranışlardır. Bu nedenle, dinin emirlerine tam olarak uyarak, helal bir yaşam sürülürse, insan Allah'ın nuruna (şairin tasvirinde "Kumay kuşunun gölgesi") kavuşur, diyor şair:

Müslümana nasip olmuş,
Temiz kalp ve helallik,
Temiz kalbi olan dostuna,
Kim düşünür kötülük?
Kulluk edin ey kardeşler,
Melekler ve insanoğlu,
Kulluk için yaratıldık.

Kulluk gereklidir insana [7, s. 11]. Yani, ibadet etmek, Yaratıcıyı kabul etmek, O'nu kabul ettikçe O'nu tanıma arzusunun artması ve bu sayede imanın olgunlaşmasıdır. İmanı olgunlaşan bir insanın kalbi temiz olur. Şairin de "Müslümana nasip olmuştur, temiz kalp ve helallik" diye belirttiği gibi, bu, Yaratıcının yarattığı varlıklara (insana) gösterdiği doğru yoldur. Bu doğru yolun pusulası helal eylemler ve davranışlardır, yani Yaratıcıya karşı sadakattir. İşte şairin halka ulaştırmak istediği öğüt ve nasihatlerin özü budur.

Kazak halkı, insanlık normlarından biri olarak, büyükleri saygı göstermeyi toplumsal bir norm olarak kabul etmiştir. Büyükleri saygı gösterme, binlerce yıl boyunca toplumun önemli sosyal çıkarlarını çözmek için oluşturulmuş ortak bir normdur. Akıt'ın eserlerinde, geleneksel Kazak toplumunda büyüklere saygı göstermek, küçükler için hem bir sorumluluk hem de bir görev olarak, büyük bir ahlaki prensip ve özel bir ruhani fenomen olarak sunulmaktadır. Şairin eserlerinde bu ilkenin ihlal edilen yönleri eleştirilmektedir. Örneğin:

"Kazaklardan kuvvet, güç gitti,
"Siz", "biz" diye hitap edilen,
Bereket, birlik, töre gitti.
Büyüğe küçük saygı duymaz,
Gençlerinden ar gitti" demiştir.

Genel olarak, Akıt Hacı Ülimjiuli'nin eserleri, insanlık ve ahlaki ideallerle doludur. Şair, yalnızca İslam dininin şeriatlarını halka anlatmakla kalmayıp aynı zamanda İslam dinindeki ibadetleri, o dönemdeki sosyal ve toplumsal durumlarla ilişkilendirerek bu eylemlerin bir sonuç doğurması gerektiğini vurgulamaktadır. Şair, eserlerinde ahlaki değerleri insanların davranışları ve ilişkileri aracılığıyla sergilemektedir. Ahlaki kültür, yüzyıllar boyunca insanların çeşitli ilişkilerini yansıtan manevi bir olgu olarak gelişmiştir.

Akıt Ülimjiuli, Nakşibendilik tarikatı hakkında geniş bir şekilde yazmış bir şairdir. Bahaüddin Nakşibendi yolu, İslam için yabancı bir yol değildir; o, Hanefi mezhebi ve Mâtürîdî akidesi temelinde kurulan Sünnî bir tarikattir. Nakşibendilik, Kazak bozkırına XV. yüzyılda gelmiştir.

Nakşibendî tarikatının Kazak bozkırına geliş süreci üç dönemi kapsamaktadır. Birinci dönem, Emir Timur ve Timur'un soyundan gelenler, Ubeydullah Ahâr Velî, Abulhayır Han, Kerey ve Janibek Hanlar dönemi. İkinci dönem, Sofi Allâyar, Babarahım Maşarb dönemi. Üçüncü dönem ise, XX. yüzyılda sufi hareketin güç kazanmasıdır. Doğu Türkistanlı hagiografik eserlerde, Kazaklar ve Kırgızların XIV. yüzyıldan itibaren Doğu Türkistan'daki tüm olaylara aktif katıldıkları belirtilmektedir. Yani, günümüz Çin halkları, Orta Asya ve Kazakistan halklarıyla tarihi,

ekonomik ve kültürel açıdan bütünleşmiştir. Yüzyıllar boyunca bu halklar birbirleriyle yakın ilişki kurmuş, ortak düşmanlarına karşı birkaç kez birlikte mücadele etmiş ve siyasi bağımsızlıklarını korumuşlardır. XIX. yüzyılda, Doğu Türkistan halkları, Sin İmparatorluğu'na karşı yedi defa büyük ayaklanma gerçekleştirmiş, bu ayaklanmalara Özbek, Kazak, Kırgız gibi halklar da aktif katılmıştır. Her başarısız ayaklanma sonrasında, ayaklanma liderleri Orta Asya'ya kaçmış ve orada sığınmışlardır [9, s. 15].

Söz konusu durumlarda, tarikatların halkın yaşam tarzı ve biçimine dönüştüğü bölgelerde, pirin saygı görmesi de aynı oranda yüksek olmuştur. Her bir düşünür ve görüş sahibi mümin, Allah'ı sevmeye, insanlara saygı göstermeye ve yaratıcıyla ilişki kurmaya büyük önem vermiştir. Bunlardan biri de, başka bir taraftan gelen Kazak düşünürü Akıt Hacı Ülimjiulı'dır.

Nakşibendî tarikatı hakkında geniş bir şekilde yazılmış şiir, şairin “Kerey İşanı Muhammed Mümin” adlı tarihî etnografik şiir romanıdır. Bu şiir, Nakşibendî tarikatının şiir biçiminde ortaya konan sıralamasıdır. Genel olarak bilimsel verilere göre, peygamberimizden Bahauddin Nakşibendi'ye kadar olan silsile şu şekilde sunulmaktadır:

İki cihan serveri hak peygamber,
İlk dostudur Ebubekir.
Sıddık'a el vermişti Hz. Selman,
Selman'a Hz. Kasım el vermiştir,
Kasım'a mürit oldu Yakub Sadık.
Bayezid-i Bistami onun yolunu tutmuştur,
Sonrasında pîr oldu Ebu'l Hasan,
Ebu Ali pir olarak ardından geldi,
Ebu Yusuf Hamadani onun ardılı,
Abdülhalik Gucduvani ile devam etti,
Zikir ehli evliya Hz. Garif.
Bu makamda bulunan Hz. Ancir,
Ardından Hz. Ali rahmetli,
Ondan sonra Muhammed pîr Hz. Baba,
Samas denilen şehirden çıkan bir ağa.
Seyyid Emir Külal'e ona makam,
Pîr Külal'den el verip izin aldı,

Bahaeddin Nakşibendi, işte o hoca atan [10]. Bu silsile, şiirde daha da devam ederek Nakşibendî tarikatının sonraki pîrleri şu şekilde sıralanır: Mevlânâ Yakub Çarhi, Hoca Ubeydullah Ahâr, Mevlânâ Muhammed Zahid, Mevlânâ Derviş Muhammed, Hazeret-i Hoca Muhammed İmkanâgî, Hoca Muhammed Bâkî, İmam Rabbânî Ahmed Farûk Serhendi, Muhammed Sâid, Şeyh Abdül-Ahmed, Mevlânâ Abid, Muhammed Musahân, Halife Sıddık, Halife Hüseyin, Halife Abdüssattar, Halife Sâid Kemal şeklinde tamamlanmaktadır.

“Bahaeddin pîrlerim,
Dar yerde hep destek vermiştir..
... Övünç değildir bu sözlerim,
Pirim desem yaş gelir” diyerek Akıt kendi pîrine olan büyük hürmetini ifade etmiştir.

Halkın ilgisini çeken Akıt Ülimjiulı'nın eserleri, kendi döneminde basılı yayınlarda yayımlanarak halkın yararına sunulmuştur. Bu eserlerinden bazılarını sıralayacak olursak: 1897 yılında Kazan matbaasından çıkan “Cihanşah” destanı; 1901 yılında Kazan matbaasından çıkan “Kıssa-i Cihanşah Tamuzşahoğlu” destanı; 1895, 1909 ve 1914 yıllarında “Seypilmülük” destanı Kazan matbaasından üç kez basılmıştır; 1902, 1904 ve 1909 yıllarında “Abdûlmelik” destanı da üç kez basılmıştır; 1897 yılında Kazan Üniversitesi matbaasında “Tercüme-i Akıt veled”, “Ahval-i

Kıyamet”, “Kıssa-i Manakıb Nuran Gazizan” ve “Ebyat Gakdiya” (Nasihat Şiiri) gibi eserleri basılmış, 1909 yılında Kazak Sovyet Ansiklopedisi’ne “Kerey İşanı Muhammed Mümin” adlı eseri dahil edilmiştir.

2. Abdigali Sariyev: Eserleri ve Dini-Eğitici Eğilimi

Akıt Ülimjiulı’nın eserleri genellikle dinî öğütler üzerine kuruluyken, Abdigali Sariyev’in Yaratan tarafından verilen insanlık ve iyilik amacını savunan eserleri, insanın manevi değerlerini yüceltmeye, insani erdemleri teşvik etmeye ve yaşamı kutsamaya yöneliktir. Onun şiirlerinde merhamet, hayırseverlik, adalet, sabır, alçakgönüllülük ve doğruluk gibi erdemler ön plandadır. Şair, bu değerleri teşvik ederek okurlarını hayatın en önemli yönlerine dikkat etmeye çağırmaktadır. Abdigali Sariyev için insanlık, bir kişinin manevi yüksekliğini gösteren temel ölçüdür. Bunu şairin şu şiirinden görebiliriz:

Kaderin işidir başkası değil,
Yaradıp insanı öldüren.
Hayvanları, insanları
Yoktan var edip getiren.
Gökte ve yerde de vardır
Bak hepsi çeşit çeşittir.
Güneşle ayı parlak kılıp,
Âleme nurunu serptirmiştir... [11]

Abdigali Sariyev’in şiirlerinde Yaratıcı’nın mucizesine olan derin saygı ve hayranlık açıkça görülmektedir. O, Allah’ın kudretini doğanın, insanın, tüm yaratılışın güzelliği ve uyumunda görüp, bunu şiir dizeleriyle samimi bir şekilde takdir eder. Sariyev’in eserlerinde, Yaratıcı’nın kudretini kabul etmek, O’nun yarattığı her şeye minnettarlık ve şükran duyguları ifade etmek ön plandadır.

Abdigali Sariyev, insanı Allah’ın en büyük yaratığı olarak kabul eder ve insandaki merhamet, akıl, iyilik, sabır gibi özellikleri yüksek takdirle değerlendirir. İnsanlığın manevi gelişimini ve iyiliğe yönelmesini de Yaratıcı’nın büyük bir lütfu olarak görür. Onun şiirlerinde insanı değerli kılma, yaşamındaki anlamını ve değerini anlama fikri ön plandadır. Bu bağlamda şair, şu dizelerinde bu düşüncesini örtük bir şekilde şöyle ifade eder:

Bilgili kişinin belirtisi,
Bütün düşmanı yense de,
Söylemeye utanır.
Yoldaş olursan kötüye,
Seni düşürmeye çalışır [11].

Abdigali Sariyev’in şiirlerinde dostluğun, yani iyi ve kötü arkadaşların insan hayatındaki rolü özellikle vurgulanır ve bu tema, şairin düşünce dünyasında önemli bir yer tutar. Dostluk, yalnızca bir sosyal ilişki olarak ele alınmaz, aynı zamanda insanın ruhsal ve manevi gelişimine yön veren, hayatını şekillendiren güçlü bir etken olarak kabul edilir. Şair, iyi bir arkadaşın insanı yükselteceğini, ona manevi destek vereceğini ve onun yanında olmanın insana hayatında önemli bir denge sağlayacağını vurgular. İyi bir dostun, insanın hayatına kattığı olumlu etkiler, şairin şiirlerinde belirgin bir şekilde hissedilir. Abdigali Sariyev, iyi bir arkadaşın insanı yalnızca moral anlamında desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda doğru yolda kalmasını sağladığını ve hayatında anlamlı değişiklikler yapmasına yardımcı olduğunu belirtir. Öte yandan, kötü arkadaşlardan sakınmanın önemini de derinlemesine işler. Şair, kötü arkadaşların insanın moralini bozmaktan öte, onu manevi olarak geriye götürebileceğini, yanlış yollara sürükleyebileceğini ve içsel huzuru bozabileceğini ifade eder. Dostluk, sadece insanın yanında olmayı değil, aynı zamanda doğru

yolda ilerlemesi için ona rehberlik etmeyi de gerektirir. Kötü arkadaşlar, insanı zayıflatırken, iyi arkadaşlar onu güçlendirir. Sariyev'in şiirlerinde dostluk, insanın karakterini şekillendiren, yaşam yolculuğunda önemli bir yol arkadaşıdır.

Şair için dostluk yalnızca bir ilişki değil, aynı zamanda insanın manevi gelişimine ya da gerilemesine etki eden büyük bir güçtür. Bu bağlamda dostluk, kişinin kendini tanıması, içsel yolculuğuna çıkması ve yaşamını doğru bir şekilde sürdürmesi için oldukça kıymetli bir faktördür. Abdigali Sariyev, dostluğu Allah'tan gelen bir hediye olarak kabul eder ve onu değerli kılmaya, onunla doğru bir şekilde ilişki kurmaya çağırır. Dostluk, şairin eserlerinde bir iyilik ve bereket kaynağı olarak sunulur, insanların birbirlerine verdikleri desteğin ve samimi ilişkilerin hayatı daha anlamlı kıldığını anlatan bir sembol haline gelir.

Sariyev'in şiirlerinde, Allah'ın hediye ettiği hayatı değerli kılma, doğru bir şekilde yaşama ve her anın önemini anlama teması geniş bir şekilde ele alınır. Şair, hayatı Yaratıcı'nın insana verdiği en büyük hediye olarak görüp, bu hediyeyi en iyi şekilde kullanmaya çağırır. Hayat, her anı ile önemli ve kıymetlidir; bu yüzden her anı doğru şekilde değerlendirmek, insanın kendisine ve çevresine olan sorumluluğunun bir parçasıdır. Şair, hayatı anlamlı kılmanın, insanın içinde bulunduğu her anı değerli hale getirmenin yollarını arar. Bu bağlamda, Allah'ın verdiği her nimet, insanın ona duyduğu şükürle daha da anlam kazanır. Sariyev, şiirlerinde hayatın ne kadar geçici ve değerli olduğunu sürekli hatırlatarak, her anı anlamlı kılmak için insanın içsel bir çaba sarf etmesi gerektiğini anlatır. Bu anlayış, sadece bir yaşam felsefesi olarak kalmaz, aynı zamanda insanın hayatta karşılaştığı zorlukları aşarken, ona moral ve güç veren bir öğreti haline gelir. Şair, hayatın her anını doğru şekilde değerlendirmek için insanların bilinçli bir şekilde hareket etmeleri gerektiğini, her fırsatın bir anlam taşıdığını vurgular. Sariyev'in eserlerinde, hayatı değerli kılma, her anın kıymetini anlama, Allah'ın verdiği nimetleri takdir etme fikirleri öne çıkar. Bu fikirler, sadece bireysel değil, toplumsal düzeyde de insanları daha bilinçli ve anlamlı bir yaşam sürmeye teşvik eder. Örneğin:

“Yaşamak çok kıymetlidir,
Yaşamı bilersen sen kıymetlisin.
Yaşamın yolunu bilmezsen,
İnsanım diyecek neyin var kıymetli?
İnsanı kıymetli yapan şey
Akıl ve bilimdir, odur kıymetli.” [11] şeklindeki mısraları söylediklerimizin kesin bir kanıtıdır.

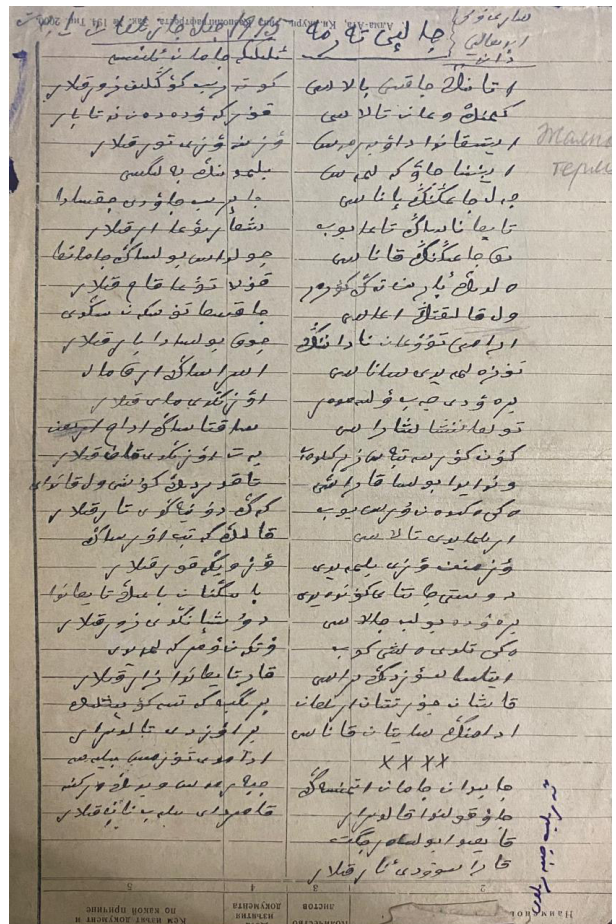
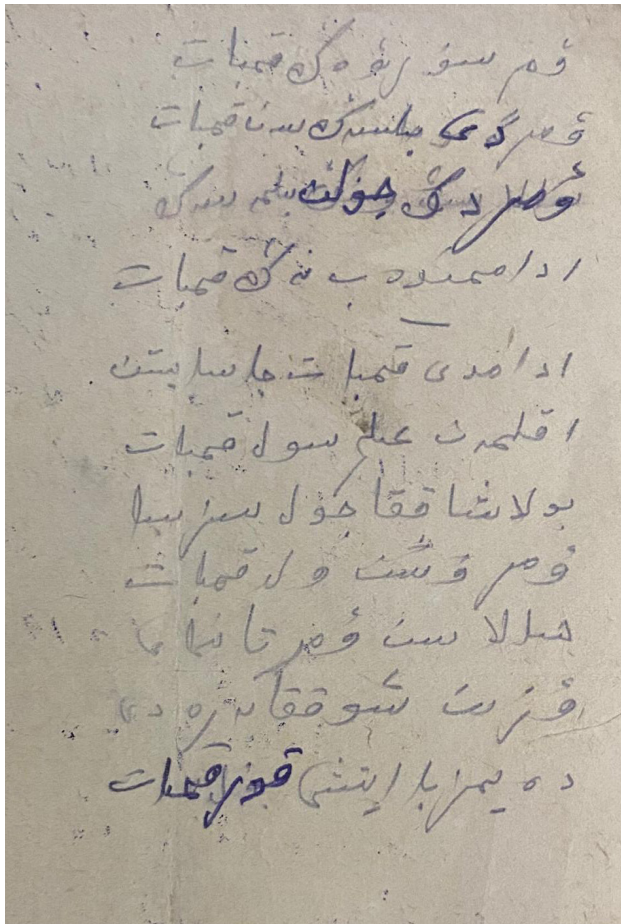
Sonuç

Söz konusu şairlerin şiirlerinde Allah'a olan inanç, insanlık değerleri, hayatın anlamı, iyilik ve adalet üzerine düşünceler özel bir yer tutar. Akıt'ın şiirleri ve dinî eserleri halkı manevi olarak zenginleştirmeye, dinî eğitim vermeye ve Kazak halkının manevi değerlerini korumaya yöneliktir. Aynı zamanda, dönemin toplumunun ahlaki durumunu eleştirerek toplumsal sorunları gündeme getirmiştir. Eserleri, dinî içeriğiyle birlikte ulusal kültür ve gelenekleri canlandırmaya da çaba göstermiştir. Akıt Ülimjiuli'nin eserleri günümüzde hâlâ önemli bir manevi ve kültürel miras olarak kabul edilmektedir. Onun eserleri, Kazak edebiyatında dinî-eğitici bir akımın önde gelen örneği olarak değerlendirilmekte ve halkımızın kültürel-manevi değerlerini anlamak ve yaymak adına özel bir yer tutmaktadır. Akıt'ın ve Abdigali Sariyev'in şiirleri ve özellikle dinî eserleri, halkı manevi olarak zenginleştirmeye yönelik çok önemli bir işlev üstlenmiştir. Onun eserleri, sadece dinî eğitim vermekle kalmamış, aynı zamanda Kazak halkının manevi değerlerini koruma ve yayma amacını gütmüştür. Akıt, halkına doğru yolu göstermek için kelimelerle adeta bir ışık olmuş, insanları iyilik, adalet ve dürüstlük gibi erdemlere davet etmiştir. O, toplumun moral ve ahlaki temellerine dokunarak, halkın günlük yaşamındaki değerleri ve tutumları şekillendirmeyi

amaçlamıştır. Akıt'ın şiirlerinde ve eserlerinde yer alan bu derin manevi öğeler, sadece bir inanç ifadesi değil, aynı zamanda halkın kültürel kimliğini, geleneklerini ve manevi yapısını da yansıtan birer miras olarak karşımıza çıkar.

KAYNAKÇA

1. D. Kenjetay. *Yasavî Yolu – Dinimiz ve Dilimizin Temel Direği // Egemen Kazakistan*. – 2011. – Sayı 5. S. 12-13.
2. N. Katanov. *Dergi "Diyatel", 1898, Sayı 8-9, S. 429-430*
3. K. Ospanlı. *İle Kazak Otonom Bölgesi. // Ağayın*. – Almatı, 2000, S. 251
4. K. Mänjibayev. *Kazak Eğitim-Tarihinden Kısa Bilgiler*. – Ürümçi: "Halk", 1998, S. 122, 168
5. *Kur'an-ı Kerim (Kazakça Anlamı ve Tefsiri)*. Çeviren Halife Altay. İki Haram'ın Görevlisi Fahd Padişahının Z Kur'an-ı Şerif Başım Kombinatu. – 595 s.
6. *Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Kazak Halkına Hitabesi. Yeni On Yıl – Yeni Ekonomik Kalkınma – Kazakistan'ın Yeni Fırsatları*. Astana: 2010. – 74 s.
7. Mukhanov S. *Kazakların XVII - XIX Yüzyıl Edebiyatının Tarihi İncelemesi. Bölüm I. Almatı: KAAB, 1942*
8. Jumajanova F.T. *Kazak Edebiyatındaki Şariat Temellerinin Görünümü. Doktora Tezi*, – Almatı: 2010

-
9. Mumunov A.K. *Kazakistan Tarihi Hakkında Türk Kaynakları*, 4. Cilt, Muhammed Sadık Kaşgari “Tazkira-yi Azizân”. Almatı “Deyk-Press” 2006, S. 15
10. Akıt Ülimjiulı Eserlerinin Tam Toplamı: İki Cilt. (2011) – Konya. Cilt 2. – 594 s.
11. Abdigali Sariyev Seçme Eserler Toplamı. “Kazak Kitapları” Yayın Evi, – Almatı, 2020. – 398 s.

Makale Özeti

Makalemizde, Kazak şiirindeki dinî-eğitici akımın özellikleri, bu akımın temsilcilerinin edebî mirası ve bu akımın Kazak toplumundaki rolü ele alınmıştır. Özellikle XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarına kadar dinî-eğitici düşünceleri savunan şairlere, özellikle Akıt Ülimjiulı ve Abdigali Sariyev’in eserlerine odaklanılmıştır.

Makale, Akıt Ülimjiulı’nın dinî-eğitici akımdaki hizmetleri ve eserlerine derinlemesine bir analiz sunmaktadır. Akıt’ın eserleri, İslami dünya görüşünü savunma, ulusal değerleri koruma ve eğitimcilik fikrini geliştirmeye yöneliktir. Onun şiirlerinde dinî-inanç teması, insanlık değerleri, eğitim ve bilimle ilgili çağrılar öne çıkmaktadır. Akıt’ın dinî destanları, kahramanlık, aşk ve ders verme üslubunu içerecek şekilde toplumdaki insanlık değerlerini güçlendirmeye katkıda bulunmuştur.

Abdigali Sariyev’in şiirlerinde, insanlık, iyilik, adalet ve doğruluk gibi değerler ön plandadır. O, insanın ruhsal gelişimi ve hayatı değerli kılmamanın önemini vurgular. Şairin eserleri, insan karakterini ve ilişkilerini iyiliğe yönlendirmeye çağırır.

Sonuç olarak, makale Kazak şiirindeki dinî-eğitici akımın, ulusal bilinç ve manevi değerlerin gelişimindeki rolüne değinmektedir. Şairlerin eserleri, Kazak toplumunun manevi yeniden doğuşuna büyük katkı sağlayan bir miras olarak değerlendirilmiştir.

